
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΑΣΑΚΟΣ

Μπορούμε να παραλληλίσουμε το ρητόρευμα προς μια μηχανή της οποίας παράγωγο είναι το να γίνει αποδεκτή μια θέση (μια συμβουλή, μια αξιολόγηση) από αυτόν, στον οποίο το ρητόρευμα απευθύνεται. Το αντικείμενο της ανάλυσης είναι η κατάδειξη των όρων της παραγωγής αυτού του αποτελέσματος. Η ανάλυση αυτή απαιτεί: (α) την καταγραφή, τη διαπίστωση του αποτελέσματος, τη διαπίστωση, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, του αν παράγεται το αποδεκτό μιας θέσης και ποια είναι η θέση αυτή· (β) την καθαυτό αναλυτική διαδικασία, η οποία κατά μέγα μέρος μπορεί, ακολουθώντας τον παραλληλισμό προς τη μηχανή, να ιδωθεί ως αποσυναρμολόγηση: ο αναλυτής πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνει ποια είναι τα εξαρτήματα της ρητορικής μηχανής και να αναγνωρίσει τη συμβολή του καθενός από αυτά στην παραγωγή του αποτελέσματος.

Η τοπική μηχανή

Η έννοια της μηχανής χρησιμοποιείται εδώ ως θεωρητικό πρότυπο. Κατασκευάζουμε ένα πρότυπο, όταν από μια έννοια που βρίσκεται σε κοινή χρήση απομονώσουμε με αφαίρεση κάποιο ή κάποια χαρακτηριστικά, τα οποία αξιολογούνται ως ουσιώδη για τους σκοπούς μιας ανάλυσης. Ως ουσιώδη χαρακτηριστικά της «μηχανής» θεωρούνται εδώ:

(α) το ότι είναι μια διαδικασία μετασχηματισμού. Μια μηχανή δεν δημιουργεί την ενέργεια και το υλικό που εμπλέκονται στη διαδικασία της, τα μετασχηματίζει: η φτερωτή του μύλου δεν δημιουργεί το ρεύμα του ποταμού: παγιδεύει την ενέργειά του και την μετασχηματίζει¹.

(β) Τα αποτελέσματα της λειτουργίας της μηχανής (πρέπει να) είναι προβλέψιμα, δηλαδή η ακολουθία «αρχικές συνθήκες-αποτελέσματα» (πρέπει να) είναι επαναλήψιμη.

Πώς αντιστοιχίζονται τα χαρακτηριστικά αυτά προς το ρητόρευμα;

Μια πρώτη παρατήρηση: η κλασική ρητορική θεωρία, όπως και η θεωρία του επιχειρήματος, διατυπώνεται σε εγχειρίδια τα οποία απευθύνονται στον ρήτορα, δηλαδή σε αυτόν που επιχειρηματολογεί μονολογικά, και στον διαλεκτικό, ο οποίος συμμετέχει σε διαλογική διαδικασία υποστήριξης ή ανασκευής θέσεων. Και για τους δύο το ζητούμενο είναι το ίδιο: πώς, σε περιορισμένο χρόνο, να μπορέσουν να παρουσιάσουν αποδεκτό λόγο, το πώς να έχουν να πουν κάτι. Η ρητορική, όσο και η διαλεκτική τέχνη, συγκροτούνται ως ευπορητικές μηχανές, ως μέθοδοι ή τεχνάσματα χάρις στα οποία ο ρήτορας ή ο διαλεκτικός θα ξεπεράσει την ενδεχόμενη αδυναμία του να μιλήσει (= απορία). Στις εισαγωγικές του παρατηρήσεις στη *Ρητορική* ο Αριστοτέλης θα χαρακτηρίσει και τις δύο ως *δυνάμεις του πορίσαι λόγους*. Να σημειώσουμε

1. Δύο παρατηρήσεις για την ιστορία των εννοιών:

α) Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στα *Μηχανικά* του *corpus aristotelicum* η έννοια της μηχανής προσδιορίζεται σε σχέση με τις έννοιες φύση, απορία (= αμηχανία!) και τέχνη: η φύση επαναλαμβάνει εαυτήν, αδιάφορη για το τι είναι χρήσιμο για τον άνθρωπο· το να μεταστρέψεις μια φυσική κανονικότητα έτσι ώστε να παραχθεί το χρήσιμο, είναι εξαιρετικά δύσκολο (απορία), άρα χρειάζεται τέχνη: η τέχνη που βοηθάει σε τέτοιες απορίες, δηλαδή η τέχνη της μεταστροφής της φύσης (παρά φύσιν) έτσι ώστε αυτή να εργάζεται για το ανθρώπινα χρήσιμο, είναι η μηχανή. Να σημειωθεί ακόμη ότι το κείμενο αυτό είναι σαν παλίμψηστο πάνω σε μια περιγραφή της ρητορικής, στη σοφιστική της εκδοχή: τέχνη είναι το να κάνεις τα ελάττωνα να υπερισχύουν των μειζόνων.

β) Η λέξη «παραγωγή», προς την οποία συνδέουμε συνήθως τη «μηχανή», είναι και αυτή παρμένη από το τεχνικό λεξιλόγιο της σοφιστικής-ρητορικής. Παράγω κάποιον, σημαίνει κατά κύριο λόγο παραπλανώ, τον οδηγώ (άγω) αλλού από όπου ήθελε να πάει.

ότι η προοπτική, από την οποία γράφονται τα εγχειρίδια αυτά, δεν είναι η δική μας: η εργασία της ανάλυσης είναι, αυτονόητα, διαφορετική από αυτήν της παραγωγής του ρητορεύματος· ωστόσο τις περισσότερες και τις πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την ανάλυσή μας θα τις πάρουμε από εκεί: με τον ίδιο τρόπο που το εγχειρίδιο για την κατασκευή μιας μηχανής μπορεί να είναι χρήσιμο για κάποιον που θέλει να μελετήσει τη μηχανή αυτή.

Το παραπάνω είναι μια προκαταρκτική απάντηση στο ερώτημά μας. Η διεξοδικότερη εξέταση της αντιστοίχισης μηχανής και ρητορεύματος απαιτεί την παρουσίαση της έννοιας του τόπου, ως ενός από τα στοιχεία στα οποία αναλύουμε τη ρητορική μηχανή (πρβλ. *Οι τόποι για ακριβέστερη έκθεση*).

Σε ρητορικό πλαίσιο αναφοράς, ο τόπος μπορεί να παρασταθεί ως σύνδεση δύο εννοιών:

φοίτηση	–	αμφισβήτηση
δημόσια διοίκηση	–	αναποτελεσματικότητα
κατανάλωση	–	ευδαιμονία

η οποία παρουσιάζει μια χαρακτηριστική άνιση κατανομή ισχύος μεταξύ της καταφατικής και της αρνητικής της εκδοχής. Στην καταφατική τους εκδοχή, οι συνδέσεις αυτές εκφέρονται ανώδυνα: σε ένα διάλογο θα ήταν ακριβώς αυτές που θα μετέθεταν το βάρος της αποδείξεως στον αντίπαλο, που θα είχαν δηλαδή ήδη εξασφαλισμένο το αποδεκτό. Αντίθετα, δεν γίνεται να αρνηθεί κανείς τις συνδέσεις αυτές χωρίς κόστος – και το κόστος μπορεί να είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ο χρόνος και η εργασία που θα χρειαστεί κανείς για να στηρίξει την αρνητική εκδοχή, στη χειρότερη, μπορεί να είναι κυρώσεις που ενδέχεται να συνοδεύουν μια άρνηση, αν ο τόπος είναι συνδεδεμένος με βασικές αξιακές επιλογές της δημοσιότητας. Η σημασία του χαρακτηριστικού αυτού μπορεί να γίνει καταφανής αν το συγκρίνουμε προς τη λογική συμπεριφορά των αντίστοιχων προτάσεων εκτός ρητορικής: σε ένα επιστημονικό πλαίσιο αναφοράς (κατά την ερέχουσα εκδοχή του όρου επιστήμη) η ισχύς των εκδοχών «η δημόσια

διοίκηση είναι αναποτελεσματική» και του «η δημόσια διοίκηση είναι αποτελεσματική» οφείλει να είναι, καταρχάς, η ίδια: και οι δύο εκδοχές είναι, κατά κάποιον τρόπο, μετέωρες, και περιμένουν, προκειμένου κάποια από αυτές να γίνει αποδεκτή ή να απορριφθεί, εννοιολογικές διευκρινίσεις αφενός (ποιο είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση το κριτήριο της αποτελεσματικότητας), και αφετέρου εμπειρική έρευνα, η οποία θα δείξει κατά πόσον η συγκεκριμένη δημόσια διοίκηση ανταποκρίνεται στα κριτήρια της αποτελεσματικότητας.

Ένας τόπος μπορεί να αποτελέσει μέρος μιας αλυσίδας του τύπου α-β, β-γ (|φοιτητής| - |αμφισβήτηση|, |αμφισβήτηση| - |μεταρρύθμιση|). Έτσι, αν το ρητορικό πρόβλημα είναι να συμβουλευτεί θετική στάση απέναντι σε μια φοιτητική εξέγερση, η αλυσίδα μπορεί να είναι: «οι φοιτητές, από τη φύση τους, αμφισβητούν», «ο δρόμος για τη μεταρρύθμιση περνάει από την αμφισβήτηση».

Αν θεωρήσουμε, προσωρινά και για τις ανάγκες της παρουσίασης, την αλυσίδα αυτή ως ένα στοιχειώδες ρητόρευμα, μπορούμε, σχετικά με την αντιστοίχιση ρητορεύματος και μηχανής, να παρατηρήσουμε τα εξής:

1. Μετασχηματισμός

Το έργο που επιτελεί το ρητόρευμα είναι η διοχέτευση της ισχύος (αποδοχής) από το ένα σημείο στο άλλο: μετασχηματίζει την ισχύ που συνοδεύει το σχήμα α-β σε ισχύ που να αποδίδεται στο γ.

Μπορεί αυτό να γίνει σαφέστατο αν το δούμε από την ευρετική προοπτική του ρητορεύματος: η εύρεση ξεκινάει πάντα από μια τελική πρόταση (π.χ., το να ψηφιστεί το κόμμα Χ). Η πρόταση αυτή τίθεται ως δύναμη μη έχουσα αποδοχή, ή αλλιώς: ο ρήτορας σπενθύνεται καταρχήν σε αυτόν ο οποίος δεν αποδέχεται την πρόταση αυτή, στον ετερόδοξο. Ο ρητορικός τρόπος επίλυσης του προβλήματος της κατασκευής (= υποστήριξης) της τελικής πρότασης είναι το να μεταγγιστεί στην πρόταση αυτή η αποδοχή την οποία

διαθέτει ένα τοπικό σχήμα. Ο σχηματισμός της διαύλου που θα επιτρέψει τη διοχέτευση της ισχύος του τόπου στην τελική πρόταση είναι το έργο του ρήτορα, είναι το ρητόρευμα ως μηχανή.

2. Προβλεψιμότητα

Το παράγωγο της ρητορικής μηχανής είναι η πειθώ, η αποδοχή, πώς μπορεί ένα τέτοιο παράγωγο να είναι προβλέψιμο; Το ερώτημα έχει τεθεί στην κλασική παράδοση: το αποδεκτό (το πιθανόν) θα πει ο Αριστοτέλης, δεν είναι απλώς αποδεκτό, είναι αποδεκτό για κάποιον και καμιά τέχνη δεν ασχολείται με το καθένα από τα επιμέρους. Έτσι η ρητορική δεν ασχολείται με το τι είναι αποδεκτό για τον Α ή τον Β, αλλά για το τι είναι αποδεκτό για κατηγορίες ακροατών. Αν δεν ήταν δυνατόν να κατηγοριοποιηθούν οι ακροατές, δεν θα ήταν δυνατή η ρητορική ως τέχνη.

Κατ' αρχάς, προσδιορίζεται από τον Αριστοτέλη ο γενικός τύπος του ακροατή για τον οποίο μπορεί να ισχύει το προβλέψιμο της αποδοχής μέσα στα όρια της ρητορικής τέχνης. Απευθύνεται σε αυτό το είδος των ακροατών, οι οποίοι δεν μπορούν να προβλέψουν συνολικά τα συμπεράσματα μιας εκτεταμένης συλλογιστικής ακολουθίας, ούτε να παρακολουθήσουν ένα συλλογισμό που ξεκινάει από φαινομενικά άσχετες προκείμενες².

Είναι σημαντικό το ότι εδώ ο γενικός τύπος του ακροατή της ρητορικής προσδιορίζεται αρνητικά, ως ανικανότητα. Ένας ανώνυμος σχολιαστής των ελληνιστικών χρόνων θα παρατηρήσει, ερμηνεύοντας το χωρίο αυτό: Δεν μπορεί να απευθύνεται ο ρητορικός λόγος σε "δεινούς διαλεκτικούς και σοφιστές", δηλαδή σε αυτούς που μπορούν να κάνουν λογική ανάλυση και να δουν, λ.χ., ότι ένας ρήτορας, από τη χρήση μιας συγκεκριμένης αμφισημίας ή από μια συγκεκριμένη πρό-

2. «έν τοῦς τοιοῦτοις ἀκροαταῖς οἱ οὐ δύνανται διὰ πολλῶν συνορᾶν οὐδέ λογίζεσθαι πόρρωθεν».

ταση, την οποία έθεσε ως αληθή, θα συνάγει συμπεράσματα ψευδή και να το δουν, ακόμα και αν αυτός παρεμπλέκει πολλές προτάσεις μεταξύ της προκείμενης και των συμπερασμάτων³. Μοιάζει έτσι ο γενικός τύπος του ακροατή να προτείνει μια διχοτομία μεταξύ ενός λίγο-πολύ παθητικού ακροατή, που αφήνει τον ρήτορα να το οδηγήσει (ακολουθώντας τον «ήσυχω ποδί», σημειώνει, στην ίδια συνάφεια, ο ανώνυμος σχολιαστής) και ενός ακροατή που μπορεί να βρίσκεται σε αναλυτική εγρήγορση, ενός διαλεκτικού δηλαδή ή σοφιστή.

Η δυσκολία με την προβλεψιμότητα είναι ακριβώς το ότι αφορά μια στάση την οποία έχουμε συνηθίσει να συνδέουμε προς την υποκειμενικότητα, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, προς τη χειραφέτηση των υποκειμένων: κάθε ένας είναι ελεύθερος να αποδέχεται ή να μην αποδέχεται μια θέση, μια συμβουλή. Στην πραγματικότητα, η δυνατότητα αυτή προϋποθέτει εκείνη ακριβώς την αναλυτική εγρήγορση, η οποία βγάζει τον ακροατή από το γενικό τύπο, για τον οποίο η ρητορική τέχνη εγγυάται την προβλεψιμότητα του αποτελέσματος.

Η δεσμευτικότητα της ρητορικής είναι η δεσμευτικότητα του τόπου: λογικά είναι δυνατόν να την αρνηθείς, αλλά όχι χωρίς κόστος. Η απορία της ρητορικής και του πολιτικού επιχειρήματος, εφόσον μετέχει της ρητορικής, είναι ακριβώς το ότι ενώ, στην κανονική της μορφή προϋποθέτει συνθήκες χειραφέτησης (η πολιτική ρητορεία σε αντίθεση προς τις ολοκληρωτικές μορφές της ρητορείας, προϋποθέτει τη νομιμότητα της ετεροδοξίας, ως συνθήκη της δικής της νομιμότητας), αποτελεί η ίδια μια μορφή καταναγκασμού.

Ο τόπος σε μια «εσωτερική» προοπτική, όπου δηλαδή δεν είναι αντικείμενο εξέτασης αλλά εκφέρεται ενεργά, καταφάσκει ως κατεξοχήν απόλυτος. Ίσως ο όρος «καταφάσκει» να είναι εδώ υπερβολικός. Η «απόλυτη ισχύς» ενός τόπου είναι λειτουργική, μη θεματοποιημένη ιδιότητα: ο τόπος είναι στο όριο μεταξύ λόγου και βίας, εφόσον καταστρέφεται αν γίνει αντικείμενο εξέτασης, και προστατεύει τον

3. *Anonyma in artem rhetoricam commentaria*, I, 20.

εαυτό του από το ενδεχόμενο να γίνει αντικείμενο εξέτασης ακριβώς με το ότι το ενδεχόμενο της άρνησής του έχει κόστος. Η εξαιρετική ευκολία με την οποία ένας τόπος παραφράζεται με όρους ουσίας ή φύσης (είναι η φύση του φοιτητή να αμφισβητεί, η ζωή από τη φύση της θέλει σιγουριά, η διχόνοια είναι στη φύση του Έλληνα, κ.λπ.), οφείλεται στο ότι στις διατυπώσεις αυτές έρχεται στην επιφάνεια το λειτουργικό αυτό χαρακτηριστικό του τόπου.

Για μια προοπτική εξωτερική, είτε αυτή είναι του κοινωνιολόγου, είτε του μελετητή της ιδεολογίας και των προκαταλήψεων, είτε του αναλυτή του ρητορικού λόγου, είτε, τέλος, του συγγραφέα της ρητορικής τέχνης, ο τόπος είναι κατεξοχήν σχετικός: ισχύει για συγκεκριμένα ακροατήρια και όχι για άλλα, για συγκεκριμένες κοινωνίες, για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Αυτή ακριβώς η σχετικότητα επιφέρει την κατηγοριοποίηση των ακροατών και καθιστά σχετική και την υπόθεση της προβλεψιμότητας: η τέχνη εγγυάται, μέσα στα όρια που μια τέχνη μπορεί να εγγυηθεί, ότι αν μιλήσεις με τον τρόπο α στο ακροατήριο A , θα επιτύχεις να γίνει αποδεκτή η θέση σου.

Οριοθέτηση της αναλυτικής ανάγνωσης

---

1. Δογματική και αναλυτική ανάγνωση

Η φυσική αντίδραση σε ένα ρητόρευμα γίνεται στα πλαίσια που σχηματίζουν οι εναλλακτικές εκδοχές αποδοχή-απόρριψη. Και στις δύο αυτές εκδοχές το ρητόρευμα τίθεται ως ένας λόγος που απευθύνεται ενεργά στον αναγνώστη/ακροατή, που τον καλεί ακριβώς να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει μαζί του. Είναι προφανές ότι η εκδοχή της αποδοχής δεν μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για αναλυτική προσέγγιση, εφόσον η αποδοχή προϋποθέτει ότι ο μηχανισμός της παραγωγής της παραμένει κρυμμένος: είναι ίσως λιγότερο προφανές ότι, για τον ίδιο λόγο, ούτε η στάση της απόρριψης μπορεί να αποτελέσει αφετηρία. Το ενδιαφέρον μας

τέτοιας στάσης είναι η αλήθεια στο ρητόρευμα – εφόσον μπορεί να ψεύδεται (να είναι άκυρος ή ρηχός) μόνο ένας λόγος ή ένας τύπος λόγου, ο οποίος είναι δυνατόν να είναι αληθής (έγκυρος ή σοφός). Η στάση της απόρριψης θέτει τον τύπο του ρητορικού λόγου ως δυνάμενο να είναι αληθής. Γι' αυτό άλλωστε, στις περισσότερες περιπτώσεις αναλυτικής ανάγνωσης που έχει ως αφετηρία μια τέτοια απορριπτική στάση, αυτό που παράγεται ως ανάλυση ή ως κριτική δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ένα αντίπαλο ρητόρευμα.

Τόσο η αποδοχή όσο και η απόρριψη είναι στάσεις δογματικές, συνίστανται στην (ή προϋποθέτουν την) αποδοχή θέσεων. Η αναλυτική ανάγνωση που προτείνουμε προϋποθέτει την *έποχή* (= αποχή από την κατάφαση θέσεων) – εφόσον ακριβώς ανάλυση σημαίνει εδώ κατάδειξη της διαδικασίας παραγωγής του αποδεκτού μιας θέσης.

Η χρησιμότητα του μοντέλου της μηχανής είναι κυρίως στο ότι καθιστά διακριτή τη διαφορά μεταξύ των δύο στάσεων: δεν συζητάς με μια μηχανή, είτε την χρησιμοποιείς – δογματική στάση – είτε την αποσυναρμολογείς, – αναλυτική στάση.

2. Λογική και ρητορική

Είναι τρέχουσα πρακτική στην κριτική ενός επιστημονικού κειμένου το να συνδυάζει κανείς τις προτάσεις του κειμένου με δεδομένα που ο συγγραφέας δεν έλαβε υπόψη του και να συνάγει έτσι συμπεράσματα που ο συγγραφέας δεν (θα μπορούσε να) είχε προδύψει – ή ακόμα να καταδεικνύει λανθάνουσες εσωτερικές αντιφάσεις ενός κειμένου, που η ανεύρεσή τους να προϋποθέτει αξιόλογη προσπάθεια λογικής ανάλυσης. Είναι διαισθητικά προφανές ότι κάτι τέτοιο, προκειμένου για την ανάλυση ενός ρητορεύματος, θα συναντούσε πολύ γρήγορα ένα όριο. Θα ήταν σαν να ζητούσαμε από το ρητόρευμα παραπάνω ακρίβεια από όση αρμόζει να του ζητάμε.

Δεν πρόκειται εδώ απλώς για μια διαφορά βαθμού: στο

ρητόρευμα η χρήση της λογικής είναι υπό όρους, είναι περιορισμένη από την υλικότητα του ρητορικού λόγου. Σε ένα επιστημονικό κείμενο η λογική ακολουθία λειτουργεί στο πλαίσιο μιας οιονεί αχρονίας: θεωρητικά πρέπει να μπορείς να έχεις όλο το χρόνο που χρειάζεται για να την διερευνήσεις. Στο ρητόρευμα, αντίθετα, η λογική ακολουθία είναι υποταγμένη στην αρχή της αποτελεσματικότητας: εξαρτάται από το χρόνο της εκφοράς (ή της ανάγνωσης) του ρητορεύματος, από τη μνημονική ικανότητα του ακροατηρίου. Δεν μπορούμε να φανταστούμε ένα ρήτορα να απαγγέλλει μια δευτεροβάθμια εξίσωση.

Το μοντέλο της μηχανής χρησιμεύει και εδώ στο να οριοθετεί μια καθαρά ρητορική αναλυτική ανάγνωση, εφόσον ακριβώς απομονώνει τα στοιχεία της αποτελεσματικότητας-υλικότητας του ρητορεύματος.

Το όριο του μοντέλου της μηχανής

Τα παραπάνω υποδηλώνουν και το όριο του ίδιου του μοντέλου της μηχανής και της καθαρά ρητορικής ανάλυσης στην οποία αντιστοιχεί. Μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε για να περιγράψουμε, να οριοθετήσουμε την περιοχή της ρητορικής νομιμότητας: μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε για αναλύσεις, που περιορίζονται στα πλαίσια της νομιμότητας αυτής. Ωστόσο η ανάλυση δεν είναι το μόνο πράγμα που θέλουμε να κάνουμε με ένα ρητόρευμα: θέλουμε να έχουμε και τη δυνατότητα της κριτικής. Η μόνη έννοια κριτικής που διαγράφεται στον ορίζοντα ενός τέτοιου μοντέλου, είναι αρνητική (η δογματική ανάγνωση). Για τη διερεύνηση της δυνατότητας της κριτικής στο ρητόρευμα δεν αρκεί το μοντέλο της μηχανής: μας χρειάζεται η έννοια του επιχειρήματος.

Στην τρέχουσα χρήση του όρου αναφερόμαστε σε «ένα επιχείρημα» όταν πρόκειται για την υποστήριξη μιας αξίωσης. Μια αξίωση μπορεί να είναι είτε αξίωση αληθείας (όπου η μορφή της είναι: το χ είναι Π (α1), «το κτίριο είναι επικίνδυνο») είτε αξίωση δεοντική (όπου η μορφή της είναι: πρέπει να γίνει η πράξη Π (α2), «πρέπει να εγκαταλείψετε το κτίριο»). Και οι δύο αυτές προτάσεις ζητούν ένα συμπλήρωμα, είναι κατά κάποιο τρόπο ατελείς: το αίτημα για συμπλήρωση διατυπώνεται συνήθως με το «γιατί;»: η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι το επιχείρημα.

Ήδη στο κοινολεκτικό αυτό σχήμα μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ο χαρακτήρας «επιχείρημα» δεν ανήκει σε μια πρόταση καθεαυτήν: αυτό που είναι τώρα επιχείρημα, μπορεί αμέσως μετά να είναι αξίωση ή αντίστροφα. Στο παραπάνω παράδειγμα, η αξίωση (α1) μπορεί, κατά προφανή τρόπο, να είναι το επιχείρημα για την (α2). Η τυπική μορφή ενός διαλόγου είναι μια διαδικασία όπου τα επιχειρήματα θεωρούνται ως αξιώσεις. Το επιχείρημα είναι πάντα επιχείρημα τινός, οφείλει το χαρακτήρα του, ως επιχείρημα, στη σχέση της υποστήριξης.

Τι είδους είναι η σχέση αυτή; πρόκειται για σχέση μεταβίβασης μιας αξίας (αλήθεια, εγκυρότης, αποδεκτό) από το επιχείρημα στην αξίωση, κατά το σχήμα: αν το επιχείρημα είναι έγκυρο, (αποδεκτό, κ.λπ.) τότε είναι και η αξίωση. Το ατελές ή το ασυμπλήρωτο μιας αξίωσης είναι ακριβώς το ότι αυτή την αξία δεν την έχει από μόνη της και μπορεί να την αποκτήσει μόνο μέσα από τη σχέση της υποστήριξης.

Η γενική θεωρία αυτού του τύπου των σχέσεων, όπου μια αξία, συνήθως η αξία αληθείας, μεταβιβάζεται από τη μια πρόταση στην άλλη, είναι η λογική. Σύμφωνα λοιπόν με την παραπάνω ανακατασκευή της κοινολεκτικής χρήσης του όρου, το επιχείρημα είναι μια έννοια της λογικής, με την ευρεία έννοια του όρου.

Αν θέλουμε να ορίσουμε τη λογική με τη στενή έννοια

του όρου, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την αντίθεση «μορφή/περιεχόμενο»: η διαδικασία της λογικής είναι το να κρίνει, σε ένα συμπερασμό, όχι το αν οι προκείμενές του είναι αληθείς ή ψευδείς, αλλά το αν ο συλλογισμός που τις συνδέει με το συμπέρασμα είναι έγκυρος ή όχι, και για την κρίση αυτή αρκεί το να λάβει υπόψη της τη μορφή και μόνο του συλλογισμού. Το γενικό αυτό χαρακτηριστικό ισχύει, είτε πρόκειται για την αριστοτελική συλλογιστική, είτε για τη λογική των πινάκων αληθείας. Έτσι, μια καθαρά λογική έννοια, όπως είναι ο συλλογισμός, δεν μπορεί να προσδιορίζεται παρά μόνο σε αναφορά προς τυπικά, μορφικά χαρακτηριστικά: ένας συλλογισμός μπορεί να είναι διαζευκτικός ή συμπλεκτικός· δεν μπορεί να είναι δικανικός ή πολιτικός, να προσδιορίζεται δηλαδή από το περιεχόμενο των προτάσεων τις οποίες μετασχηματίζει.

Εδώ σταματάει η αναλογία του επιχειρήματος προς τις έννοιες της λογικής: εάν δεν μπορούμε να αναφερόμαστε στο περιεχόμενο του επιχειρήματος – εάν δεν μπορούμε, λ.χ., να αναφερόμαστε στο δικανικό ή στο πολιτικό επιχείρημα – τότε δεν μπορούμε να μιλάμε καν για επιχείρημα. Αν το επιχείρημα ήταν, απλώς και μόνο, μια έννοια της λογικής, τότε ο τίτλος του κειμένου αυτού («Προλεγόμενα στο πολιτικό επιχείρημα») θα ήταν αντιφατικός: πολιτικό επιχείρημα θα σήμαινε τόσο λίγα, όσο και πολιτικός συλλογισμός, δηλαδή τίποτε.

Η προβληματική αυτή της ένταξης του επιχειρήματος είναι από τα κεντρικά θέματα της σύγχρονης θεωρίας του επιχειρήματος. Η φράση που χρησιμοποιήθηκε ως motto στο κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το τυπικό, εναρκτήριο ή πυρηνικό, ερώτημα στη σύγχρονη βιβλιογραφία για τους τόπους και τη θεωρία του επιχειρήματος⁴.

Εξίσου τυπική κίνηση για τη σύγχρονη βιβλιογραφία, είναι το να ανατρέχει στον Αριστοτέλη όταν αντιμετωπίζει εννοιολογικές δυσκολίες.

4. Πρόβλ. Otto Pöggeler, «Dialektik und Topik», στο *Hermeneutik und Dialektik*, Tübingen 1970, τ. 1, σσ. 273-310.

Τι θα μπορούσε να πει ο Αριστοτέλης για το πρόβλημα της ένταξης του επιχειρήματος στη λογική; εκ πρώτης όψεως, η αριστοτελική θεωρία του επιχειρήματος, όπως αυτή διατυπώνεται στα τοπικά, πολλαπλασιάζει τις απορίες.

Στην πρώτη συστηματική εμφάνιση της έννοιας, το επιχείρημα εντάσσεται στο εννοιολογικό σύστημα της λογικής ως συλλογισμός: το επιχείρημα είναι ο διαλεκτικός συλλογισμός⁵.

Μέσα στο γένος του συλλογισμού⁶ ο διαλεκτικός προσδιορίζεται από την αντίθεσή του προς τον αποδεικτικό συλλογισμό: ο αποδεικτικός είναι ο συλλογισμός που οι προκείμενές του είναι εξασφαλισμένα αληθείς, ενώ ο διαλεκτικός είναι αυτός που οι προκείμενές του είναι ένδοξα, προτάσεις δηλαδή που είναι αποδεκτές (δοκούντα) είτε από όλους, είτε από τους σοφούς, και από αυτούς είτε από όλους, είτε από τους περισσότερους, είτε από τους πιο διάσημους.

Είναι αξιοσημείωτη η κίνηση αυτή με την οποία το επιχείρημα από τη μια μεριά εντάσσεται στο γένος συλλογισμός, με κριτήριο τυπικό (ο ορισμός του συλλογισμού σχηματίζεται με τυπικές ιδιότητες), ενώ από την άλλη ορίζεται, δηλαδή διαφοροποιείται από το άλλο είδος, με κριτήριο επιστημολογικό – εφόσον η διαφοροποίηση αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιείται η απόκτηση της αξίας την οποία διαθέτει η προκείμενη (εξασφαλισμένη αλήθεια ή ένδοξον).

Το αριστοτελικό κείμενο πολλαπλασιάζει τις απορίες διότι:

α) η ένταξη του επιχειρήματος στη λογική συνάμα καταφάσκει και υπονομεύεται.

β) η διαφοροποίηση της διαλεκτικής από την επιστήμη δεν στηρίζεται σε μια απλή διαφοροποίηση του περιεχομένου

5. Στα *Τοπικά* ο όρος *ἐπιχείρημα*, και περισσότερο το ρήμα *ἐπιχειρεῖν* χρησιμοποιούνται ως κοινολεκτικά συνώνυμα του διαλεκτικού συλλογισμού. Ως τεχνικός όρος της διαλεκτικής απαντά για πρώτη φορά στα σχόλια του Αλεξάνδρου της Αφροδισιέως στα *Τοπικά* του Αριστοτέλη – όπου φυσικά ορίζεται ως «διαλεκτικός συλλογισμός» – και από όπου τον παραλαμβάνουν οι συγγραφείς ρητορικών *τεχνών* της ελληνιστικής εποχής, και από εκεί εμείς.

6. «Ἔστι συλλογισμός λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἔξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων», *Τοπικά* 100α.

των προκειμένων. Η διαφορά στη μεταβιβαζόμενη αξία (ένδοξον/αληθές) μπορεί με τη σειρά της να αναπτυχθεί σε μια σημαντική τυπική διαφορά μεταξύ των δύο ειδών λόγου, η οποία αμφισβητεί την ένταξη του επιχειρήματος στο θεωρητικό λόγο εν γένει.

Μπορεί κανείς να δει τις συνέπειες της διαφοράς μεταξύ αποδεκτού (ενδόξου) και αληθούς αν συγκρίνει τις παρακάτω ομάδες προτάσεων:

(α)

Η πρόταση π1, αν παρουσιαστεί με τον κατάλληλο τρόπο, θα γίνει αποδεκτή.

Αν η πρόταση π1 διατυπωθεί με τρόπο, ώστε να μην φαίνονται οι αρνητικές της συνέπειες για την επιχειρηματολογία του συνομιλητή, μπορεί να γίνει αποδεκτή από αυτόν.

Το ότι η πρόταση π1 έγινε αποδεκτή από τον συνομιλητή, ήταν αποτέλεσμα παραπλάνησης.

(β)

Η πρόταση π1, αν παρουσιαστεί με τον κατάλληλο τρόπο, θα γίνει αληθής. Αν η πρόταση π1 διατυπωθεί με τρόπο, ώστε να μην φαίνονται οι αρνητικές της συνέπειες για την επιχειρηματολογία του συνομιλητή, μπορεί να γίνει αληθής. Το ότι η πρόταση π1 έγινε αληθής, ήταν αποτέλεσμα παραπλάνησης.

Είναι προφανές ότι τίποτε δεν εμποδίζει οι προτάσεις της ομάδας (α) να αληθεύουν, ενώ οι προτάσεις της ομάδας (β) είναι ψευδείς, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εμπειρικά δεδομένα· αυτό προκύπτει από την έννοια της αληθείας – οι αναλυτικοί φιλόσοφοι θα έλεγαν ότι είναι εγγεγραμμένο στη λογική της γραμματική.

Οι προτάσεις της ομάδας (α), που αντιστοιχούν στην έννοια του επιχειρήματος, εκφράζουν αυτό που αυτονόητα θα δεχόμαστε για τη ρητορική, την οποία συνήθως συνδέουμε με έννοιες όπως «τρόπος παρουσίασης», «παραπλάνηση», κ.λπ.

Έτσι με τον αριστοτελικό ορισμό του επιχειρήματος η ένταξη στη λογική παραμένει προβληματική, ενώ αναδύεται

των προκειμένων. Η διαφορά στη μεταβιβαζόμενη αξία (ένδοξον/αληθές) μπορεί με τη σειρά της να αναπτυχθεί σε μια σημαντική τυπική διαφορά μεταξύ των δύο ειδών λόγου, η οποία αμφισβητεί την ένταξη του επιχειρήματος στο θεωρητικό λόγο εν γένει.

Μπορεί κανείς να δει τις συνέπειες της διαφοράς μεταξύ αποδεκτού (ενδόξου) και αληθούς αν συγκρίνει τις παρακάτω ομάδες προτάσεων:

(α)

Η πρόταση π1, αν παρουσιαστεί με τον κατάλληλο τρόπο, θα γίνει αποδεκτή.

Αν η πρόταση π1 διατυπωθεί με τρόπο, ώστε να μην φαίνονται οι αρνητικές της συνέπειες για την επιχειρηματολογία του συνομιλητή, μπορεί να γίνει αποδεκτή από αυτόν.

Το ότι η πρόταση π1 έγινε αποδεκτή από τον συνομιλητή, ήταν αποτέλεσμα παραπλάνησης.

(β)

Η πρόταση π1, αν παρουσιαστεί με τον κατάλληλο τρόπο, θα γίνει αληθής. Αν η πρόταση π1 διατυπωθεί με τρόπο, ώστε να μην φαίνονται οι αρνητικές της συνέπειες για την επιχειρηματολογία του συνομιλητή, μπορεί να γίνει αληθής. Το ότι η πρόταση π1 έγινε αληθής, ήταν αποτέλεσμα παραπλάνησης.

Είναι προφανές ότι τίποτε δεν εμποδίζει οι προτάσεις της ομάδας (α) να αληθεύουν, ενώ οι προτάσεις της ομάδας (β) είναι ψευδείς, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εμπειρικά δεδομένα· αυτό προκύπτει από την έννοια της αληθείας – οι αναλυτικοί φιλόσοφοι θα έλεγαν ότι είναι εγγεγραμμένο στη λογική της γραμματική.

Οι προτάσεις της ομάδας (α), που αντιστοιχούν στην έννοια του επιχειρήματος, εκφράζουν αυτό που αυτονόητα θα δεχόμαστε για τη ρητορική, την οποία συνήθως συνδέουμε με έννοιες όπως «τρόπος παρουσίασης», «παραπλάνηση», κ.λπ.

Έτσι με τον αριστοτελικό ορισμό του επιχειρήματος η ένταξη στη λογική παραμένει προβληματική, ενώ αναδύεται

ένα νέο ερώτημα: αν μπορεί το επιχείρημα να διαφοροποιηθεί από τη ρητορική.

Τα *Τοπικά*, ωστόσο, διαθέτουν πλαίσιο επεξεργασίας της διαφοράς αυτής. Στο όγδοο βιβλίο η διαφορά επιστημονικού (= φιλοσοφικού) και διαλεκτικού λόγου αντιστοιχίζεται προς τη διαφορά αναγκαίο/μη αναγκαίο. Στην επιστήμη δεν χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε παρά μόνο τρεις προτάσεις για κάθε συλλογισμό, δυο προκείμενες και το συμπέρασμα – τις αναγκαίες προτάσεις. Στη διαλεκτική, όπου δεν ενδιαφέρει ο συμπερασμός απλώς, αλλά κυρίως το αν ο συνομιλητής θα αποδεχτεί τις προκείμενες, χρειάζεται να μιλήσουμε παραπάνω, να εγκαταστήσουμε, λ.χ. μια αλυσίδα συνωνύμων μεταξύ αυτού που προβλέπουμε ότι ο συνομιλητής θα είναι υποχρεωμένος να αποδεχτεί, και του συμπεράσματος στο οποίο θέλουμε να καταλήξουμε. Αν στην επιστήμη χρειάζονται μόνο οι αναγκαίες προτάσεις, στη διαλεκτική λαμβάνουμε ή παράγουμε προτάσεις παρά τας αναγκαίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά ανήκουν στη διαλεκτική, διότι, όπως θα πει ο Αριστοτέλης, *παν το τοιαύτον, όλη αυτή η υπόθεση, είναι προς έτερον, απευθύνεται, ουσιωδώς, στον άλλο*. Αντίθετα, ο φιλόσοφος, που κάνει την έρευνά του από μόνος του (*καθ' εαυτόν*), δεν έχει κανένα λόγο να ασχοληθεί με τις παρά τας αναγκαίας προτάσεις.

Ο διαλεκτικός μπορεί να χρησιμοποιεί παρά τας αναγκαίας προτάσεις για διάφορους και ανίθետους μεταξύ τους λόγους: για να κατασκευάσει, από επιμέρους περιπτώσεις μια καθολική πρόταση, ή για να κρύψει τις συνέπειες μιας παραδοχής, ή για να κάνει σαφέστερο αυτό που θέλει να πει. Είναι αυτή ακριβώς η χρήση των παρά τας αναγκαίας προτάσεων, που φέρνει τη διαλεκτική πολύ κοντά στην υλικότητα του ρητορεύματος την οποία επισημάναμε πιο πάνω. Κατηγορήματα του λόγου όπως ο όγκος του, ο χρόνος της εκφοράς του, είναι και εδώ ουσιώδη.

Είναι σημαντικό εδώ το ότι τα χαρακτηριστικά αυτά του διαλεκτικού λόγου δικαιολογούνται με αναφορά όχι στις αφηρημένες ιδιότητες (όπως είναι το τυπικό της, η εξάρτηση από το περιεχόμενο, κ.λπ.), αλλά στη χρήση του λόγου. Η χρήση

στην οποία αναφέρεται εδώ ο Αριστοτέλης είναι η κριτική: τα *Τοπικά* μας επιτρέπουν να διαλεγόμαστε με την προκατάληψη (προς τους πολλούς) ξεκινώντας όχι από τις θέσεις μας, αλλά από τις θέσεις των συνομιλητών μας⁷.

Ιδωμένο από τη σκοπιά ενός καταλόγου αφηρημένων ιδιοτήτων, το επιχείρημα μοιάζει σαν ένα παράδοξο αντικείμενο, το οποίο συγκεντρώνει αντιφατικά κατηγορήματα. Τα αντιφατικά αυτά κατηγορήματα συμφιλιώνονται, δηλαδή η παρουσία τους γίνεται κατανοητή, μόνο αν τοποθετήσουμε το επιχείρημα στο πλαίσιο αναφοράς της κριτικής δραστηριότητας. Η κριτική αυτή δραστηριότητα θέτει το επιχείρημα μεταξύ της αχρονίας της λογικής και της υλικότητας της ρητορικής: μετέχει και στα δύο το επιχείρημα, γιατί ως κριτική τα συνδέει: συνδέει ένα ρητορικό στοιχείο, μια προκατάληψη ή έναν τόπο, με την έννοια που δώσαμε πιο πάνω στον όρο, με μια διαδικασία συμπερασμού. Η διαλεκτική μηχανή αξιώνει έτσι να υπερβαίνει τον περιορισμό της καθαρής ρητορικής ανάλυσης, όπως την εκθέσαμε πιο πάνω.

Τα παραπάνω είναι προκαταρκτικά στον ορισμό του πολιτικού επιχειρήματος. Είδαμε ότι το επιχείρημα δεν μπορεί να οριστεί ως στοιχείο, είτε της λογικής, είτε της ρητορικής, χωρίς να προκαλέσει ο ορισμός αυτός σημαντικές εννοιολογικές δυσκολίες. Συστηματικός τόπος ή συστηματική «καταγωγή» της έννοιας του επιχειρήματος πρέπει, σύμφωνα με τα παραπάνω, να θεωρηθεί το προς έτερον, ως κριτική λειτουργία, εφόσον αυτή παρέχει το «πλαίσιο συμφραζομένων» μέσα στο οποίο τα αντιφατικά κατηγορήματα του επιχειρήματος μπορούν να συγκατοικήσουν. Αντίστοιχα, η έννοια του πολιτικού επιχειρήματος δεν ανήκει σε κάποια λογική του πολιτικού λόγου ή σε κάποια στοιχειολογία της πολιτικής ρητορικής. (Αυτά που συνήθως χαρακτηρίζονται με αυτή την έννοια ως πολιτικά επιχειρήματα, είναι στην πραγματικότητα τόποι, με την έννοια που δώσαμε πιο πάνω, καταφατικά ισχυρές συνδέσεις εννοιών). Μιλάμε για ένα πολιτικό επιχείρημα μόνο σε πλαίσιο αναφοράς μιας (κριτικής) ανάλυσης του πολιτικού λόγου.

7. *Τοπικά*, Βιβλίο πρώτο, 101 α.